

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Б.П. Ганьба

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії
держави і права
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

О.Б. Ганьба

Ад'юнкт Національної академії
державної прикордонної служби
України ім. Б. Хмельницького

ФАКТОРИ, ЩО СПРИЧИНЯЮТЬ ФОРМУВАННЯ ДЕФЕКТНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ У СУСПІЛЬСТВАХ ПЕРЕХІДНОГО ТИПУ

Реформація правових систем суспільств перехідного типу потребує глибокого переосмислення ролі і значення правосвідомості у сучасних правових процесах. Адже від рівня якості правової свідомості різноманітних суб'єктів права, її досконалості, залежить ефективність функціонування правової системи в цілому. Навіть найкращі закони, детально розроблені та опрацьовані, не будуть повністю реалізовані, якщо рівень правової свідомості низький [1, с.54].

Правосвідомість перехідного суспільства у будь-яких носіїв, не тільки у представників елітарних кіл, є досить неоднорідною, суперечливою та нестійкою. Право ще не посіло належного місця у сфері індивідуальної та колективної мотивації [2, с.6].

Зазначені та інші положення визначають актуальність теми дослідження.

Правосвідомість як складовий елемент правової культури і правової

системи в цілому є важливим компонентом, що суттєво впливає на всі сфери буття права – правотворчість, правореалізацію, правозастосування, правотлумачну діяльність тощо. Однак правосвідомість, в свою чергу, також піддається впливу багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів, які не завжди спричиняють на неї позитивну дію. Деякі явища породжують деформацію правової свідомості, а відповідно гальмують процеси її формування у окремих суб'єктів права та вироблення ними власної позитивної правової позиції. До різновидів деформованої правосвідомості варто віднести правовий нігілізм, правовий ідеалізм, правовий дилетантизм, правову демагогію, правовий інфантилізм та інші її негативні форми.

Найбільш рельєфно вони проявляються у суспільствах перехідного типу, для яких притаманна правова нестабільність, багатоманітність суперечливих правових процесів, протистояння політичних та інших сил, відсутність або розмитість чітких соціальних та правових орієнтирів, незрілість громадянського суспільства, політичної еліти тощо.

Правова свідомість суспільств перехідного типу, як і їх правова система, також є перехідною, нестійкою, вразливою, до кінця не сформованою. Як слушно зауважує американський історик права Г.Дж. Берман, спостерігається відчуження окремих сучасних суспільств від права, що проявляється в безпрецедентній кризі правових цінностей і правової думки, кризи, в якій ставиться під сумнів вся правова традиція [3, с.46].

Тому фактори, що спричиняють деформацію правової свідомості у найбільш розповсюджених та небезпечних проявах, складають мету і завдання цього дослідження, до яких можна віднести наступні:

- Визначення та аналіз об'єктивних факторів, що викликають формування дефектної правосвідомості у суспільствах перехідного типу;
- Окреслення видів деформованої правосвідомості, викликаних такими факторами;
- Визначення та аналіз суб'єктивних факторів, що спричиняють деформацію правової свідомості суб'єктів права у перехідному типі суспільств;
- Акцентування уваги на конкретних різновидах дефектної

правосвідомості, що формуються завдяки дії таких суб'єктивних факторів, та інші.

Проблемам дослідження правосвідомості, її змісту, сутності, ролі приділяють увагу низка вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких варто назвати С.С.Алексєєва, В.А. Бурмістрова, Д.А. Керімова, О.В. Косаревську, Е.А. Лукашеву, Н.М. Пархоменка, В.І. Темченко, І.В. Яковюка та багато інших.

Досліджуючи різні аспекти правосвідомості – її структуру, особливості, причини деградації, шляхи підвищення та інші, науковці недостатньо приділяють увагу суб'єктивним та об'єктивним факторам, що породжують конкретні види дефектної правосвідомості як різновиду соціальної патології, що вкрай негативно впливає на процеси розвитку суспільства і особи. Потреба глибокого дослідження основних різновидів дефектної правосвідомості та факторів, що їх породжують, зумовлена ще й тим, що у наукових джерелах більшою мірою приділяється увага правовому нігілізму, рідше – правовому ідеалізму і якоюсь мірою замовчуються такі види деформованої правосвідомості, як правовий інфантилізм, правова демагогія, правовий дилетантизм та інші.

Останнім часом у багатьох суспільствах перехідного типу саме зазначені різновиди правосвідомості мають тенденцію до розповсюдження.

Проблема носить більш глобальний характер, ніж може здатися на перший погляд. Як відомо, наука і практика суспільного життя розрізняє, окрім правової, й інші форми суспільної свідомості – такі, як політична, релігійна, моральна, корпоративна, етична та інші. Вони також піддаються негативному впливу різноманітних факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру, що породжує в свою чергу їх деформацію. Тому постає проблема дослідження причин та особливостей політичного, релігійного, морального, корпоративного, етичного тощо нігілізму, демагогії, інфантилізму, дилетантизму, ідеалізму, що є предметом дослідження інших суспільних наук. Предмет нашого дослідження звужується до проблем осмислення та аналізу різновидів деформації тільки правової свідомості та факторів, що їх породжують.

Для держав перехідного типу притаманно існування незрілого

перехідного громадянського суспільства, що є одним з головних об'єктивних факторів деформації правосвідомості. Перехідний стан суспільного розвитку породжує тимчасовий розлад, дисгармонію економічних, політичних та правових основ функціонування державності, що є благодатним ґрунтом для визрівання будь-яких негативних процесів. В переважній більшості перехідних суспільств не сформовано середній клас, який є основним платником податків, володіє власністю, що робить його незалежним від держави, завдяки чому він виступає соціальною основою будь якого громадянського суспільства, що підтверджується практикою суспільного розвитку розвинених країн сучасного світу [4, с.477]. Тому незріле громадянське суспільство спричиняє слабкий контроль за діяльністю владних структур, що породжує непрозорість дій влади, впевненість чиновників у власній безкарності.

Зазначений фактор сприяє формуванню всіх основних різновидів дефектної правосвідомості суб'єктів права – і правового нігілізму, і правового інфантилізму, і правової демагогії та правового дилетантизму.

Якщо правовий нігілізм проявляється у скептичному зневажливому ставленні до права в цілому або окремих правових цінностей, чи у повній зневірі у його реальних та потенційних можливостях [5, с.42], то правовий ідеалізм полягає у надмірній переоцінці реальних можливостей права у процесі правового регулювання. Природа правового ідеалізму полягає в абсолютизації та ідеалізації ролі права, завищення значення його регулятивно-нормативних можливостей у порівнянні з іншими системами соціального регулювання [6, с.657]. Правовий ідеалізм менше «на слуху», тому що більш яскраво проявляється у переламні періоди історії (наприклад, правова ейфорія в період горбачовської перебудови в СРСР у 90-ті роки, чи в період пом'якшення державно-політичного режиму за так званої «Хрущовської відлиги» у 60-ті – 70-ті роки ХХ ст.)

Правовий дилетантизм проявляється у довільному, неправильному тлумаченні правових норм, їх реалізації, популяризації та оцінці. Іншими словами правовий дилетантизм означає вільне поводження із законом, легковажним ставленням до права в цілому [4, с.545].

Правовий інфантилізм формується за умови відсутності у певних суб'єктів глибоких правових знань їх безсистемності, несформованості,

недостатності або відсутності належного правового досвіду, при особистій переконаності суб'єкта у їх повноті та достатності для виконання ним своїх посадових повноважень.

Правовий інфантилізм притаманний, як правило, чиновникам регіонального рівня, керівникам міністерств та відомств та окремим працівникам правоохоронних органів, які здобули вищу юридичну освіту, в силу службової потреби, перебуваючи на відповідній посаді у державних або громадських структурах.

Правова демагогія полягає у корисливому використанні правових засобів (цінностей) окремими суб'єктами з метою впливу на свідомість інших суб'єктів, для досягнення власних інтересів, результатом якого є формування однобічного або викривленого уявлення про правову цінність у таких суб'єктів [4,с.546]. Пік правової демагогії має місце в період проведення виборчих кампаній, референдумів, плебісцитів, соціальних опитувань тощо. Правові цінності тут використовуються як засіб прикриття власних корисливих інтересів та здійснення популізму.

Важливим об'єктивним фактором, що породжує певні види деформованої правосвідомості, виступає незрілість, недосконалість демократичної і правової держави, що сприяє порушенню принципу поділу влад, збої у функціонуванні державного механізму та правової системи, протистояння різних гілок влади, поширення корупції та кумівства серед державних чиновників. Зазначений фактор породжує недовіру до діяльності владних та громадських структур, невпевненість у майбутньому, розчарування у регулятивних можливостях права, приниження окремими суб'єктами значення правових цінностей у сфері правового буття суспільства, що сприяє деформації правової свідомості у всіх її проявах.

Важливим об'єктивним фактором зазначеної деформації виступає також проблема одночасної розбудови демократичної і соціально-правової держави та громадянського суспільства в окремих соціумах перехідного типу, що породжує додаткові труднощі право- і державотворення, ускладнює та нашаровує їх, затягуючи в часі соціальний прогрес. Адже у високорозвинених державах світу на засадах демократії спочатку формувалося громадянське суспільство, яке все

більше впливало на формування правової держави. І тільки на основі зрілої правової держави відбулося становлення соціальної держави. Як слушно зауважує Є.А. Лукашева – правова і соціальна держава не є антитезами, а діалектикою розбудови держави, що визнає пріоритетність прав людини, завдяки чому спрямовуються форми і методи її діяльності [7, с.115].

В таких досить складних умовах державного і правового будівництва у суб'єктів права рано чи пізно спостерігається переоцінка цінностей, в тому числі і правових, переорієнтація на інші соціальні еталони, що породжує зневіру у право, у його регулятивні можливості, або зневажливе чи байдуже ставлення до права як засобу регулювання і примирення соціальних конфліктів. Зазначені трансформаційні процеси суспільної свідомості згубно впливають і на правову свідомість, породжуючи такі форми її деформації, як правовий нігілізм, правовий інфантилізм, правову демагогію, правовий дилетантизм.

Іншим об'єктивним фактором деформації правосвідомості виступає історична успадкованість неповаги до права багатьма суб'єктами від часів радянської доби. Як відомо, сучасні перехідні суспільства країн колишнього СРСР були у своїй більшості спочатку складовою частиною Російської імперії, а пізніше і Радянського Союзу. Для імперських і радянських державних чиновників, ігнорування та нехтування законодавчих велінь і права в цілому, було нормою, оскільки ініціювалося «зверху» відомчими та партійними вказівками у вигляді звернень, інструкцій, настанов, а правова свідомість багатьох представників владної еліти сучасних перехідних суспільств сформувалась за радянської доби на основі марксистських догм, що популяризували зверхність керуючої ролі комуністичної партії та її вказівок, а не права та правового закону [8, с.122]. Зазначена орієнтація багатьох суб'єктів перехідних суспільств спричиняє деформацію їх правової свідомості у вигляді правового нігілізму, правової демагогії, правового дилетантизму тощо.

Важливим об'єктивним фактором формування дефектної правосвідомості є злиття вищої державної влади з олігархічним капіталом, що є основною причиною витіснення представників громадянського суспільства з виборних державних структур, особливо

вищого і регіонального рівнів. Тому в діяльності законодавчих та виконавчих органів має місце маніпуляція традиційними духовними, соціальними і християнськими цінностями в ім'я кланових інтересів [9, с.685]. Така маніпуляція максимально сприяє деформації правосвідомості у всіх зазначених вище різновидах.

Суттєвим об'єктивним фактором вказаної деформації виступає також незрілість політичної еліти перехідних суспільств, діяльність якої в окремих випадках слугує негативним прикладом ставлення до права, до правових цінностей як для нижчих владних чиновників, так і для пересічних громадян. Формуванню дефектної правосвідомості владної еліти слугує відсутність у неї цивілізованого практичного досвіду соціальної діяльності на засадах права та демократії для блага суспільства і людини.

Суб'єктивних факторів, що сприяють деформації правосвідомості, значно більше, ніж об'єктивних, тому доцільно зупинитись лише на найголовніших з них.

Недосконалість кадрової політики на всіх рівнях здійснення влади спричиняє поповнення чиновницьких лав демагогами, кар'єристами, популістами та іншими «випадковими» людьми. Відсутність у них глибоких теоретичних знань, практичного та життєвого досвіду породжує формуванню дефектної правосвідомості у вигляді правового нігілізму, правової демагогії, правового дилетантизму та правового інфантилізму.

Зазначені різновиди дефектної правосвідомості породжуються також поширенням популізму та корупції серед державних чиновників, їх цинічне ставлення до права, а, відповідно, переорієнтацію на інші цінності, спрямовані на забезпечення власних надмірних потреб та інтересів.

До негативних суб'єктивних факторів деформації правосвідомості відноситься також орієнтація окремих суб'єктів на конформістську правову поведінку, що ґрунтується на тезі: «Як всі – так і я». Всі беруть хабарі і я беру, всі порушують законність, і я не виняток. Давно доведено, що на формування суспільної свідомості суттєво впливає оточуюче соціальне середовище яке є першопричиною формування правосвідомості [10, с.69].

Соціальна апатія виступає також суб'єктивним фактором формування таких різновидів деформованої правосвідомості, як правовий дилетантизм, правовий нігілізм та правовий інфантилізм. Адже інертність та байдужість окремих державних посадовців та пересічних громадян до будь яких соціальних процесів, небажання бути причетними до всього, що відбувається навколо, породжує зневіру у власних силах, у потенційних можливостях влади та керівних структур громадських об'єднань щось змінити на краще [11,с.27].

Важливим фактором породження дефектної правосвідомості є також недосконалість чинного законодавства правових систем перехідного типу, що проявляється у безсистемності правотворчої діяльності, невідповідність її принципам першочерговості, плановості, доцільності, у суперечливості, колізійності, лобійованості багатьох нормативних актів, що спричиняє дублювання діяльності окремих державних структур, розмитість і неконкретність їх компетенції. Такий стан чинного законодавства виступає благодатним ґрунтом для деформації правосвідомості у всіх її різновидах.

Низький рівень загальної та правової культури окремих суб'єктів перехідних суспільств спонукає ігнорування ними принципу верховенства права у повсякденному житті, ототожненню правових рішень з адміністративними, що також відчутно сприяє формуванню дефектної правосвідомості.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що розглянуті об'єктивні та суб'єктивні фактори, які сприяють деформації правосвідомості суб'єктів права у суспільствах перехідного типу, проявляються комплексно, у тісному взаємозв'язку, породжують одночасно різні види дефектної правосвідомості, а тому для їх нейтралізації і викорінення у перспективі потрібні значні зусилля як держави, так і громадянського суспільства.

Література

1. Бурдоносова М.А. Правовий нігілізм як форма деформації правової свідомості населення / М.А.Бурдоносова // Держава і право. – 2009. – Вип. № 45. – С. 54-60.
2. Тацій В.Я. Здолати правовий нігілізм – завдання науки і суспільства / В.Я. Тацій //

Віче. – 2009. – № 21. – с.6-8.

3. Бермен Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г.Дж. Берман. – М.: «Инфра-М, Издательство МГУ, Норма», 1994. – 624 с.

4. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 584 с.

5. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 2003. –
– Т. 5: П - С. – 736 с.

6. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 1999. –
– Т. 2: Д - Й. – 744 с..

7. Лукашева Е.А. Общая теория прав человека // Е.А. Лукашева. – М.: Норма, 1996. – 520 с.

8. Ганьба Б.П. Причины існування та засоби подолання елітарного правового нігілізму в умовах сучасних суспільств перехідного типу. / Б.П. Ганьба. // Юридична Україна. – 2011. – № 5 (101). – С. 10-15.

9. Шакур В.І. Суспільство і злочинність / В.І. Шакур. – К.: Атіка, 2003. – 782 с.

10. Бачинський Т.В. Філософсько-правові та загальнотеоретичні аспекти правосвідомості : деякі дискусійні інтерпретації . / Т.В. Бачинський // Держава і право : Зб. наук праці . : юрид. і політ . науки. – 2011. – Вип. 54 – с.67-72.

11. Чайковський С. Нігілістичні прояви життєдіяльності суспільства як антипод феномена поваги до права / С.Чайковський // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – №1. – с. 25-28.

Анотація

Ганьба Б.П., Ганьба О.Б. Фактори, що спричиняють формування дефектної правосвідомості у суспільствах перехідного типу. – Стаття.

Робота присвячена дослідженню об'єктивних та суб'єктивних факторів, які сприяють формуванню таких різновидів дефектної правосвідомості, як правовий нігілізм, правовий інфантилізм, правова демагогія, правовий дилетантизм та правовий ідеалізм в суспільствах перехідного типу.

Ключові слова: суспільна свідомість, правова свідомість, фактори деформації, різновиди дефектної правосвідомості.

Аннотация

Ганьба Б.П., Ганьба О.Б. Факторы, обуславливающие формирование дефектного правосознания в обществах переходного типа. – Статья.

Работа посвящена исследованию объективных и субъективных факторов, способствующих формированию таких разновидностей дефектного правосознания,

как правовой нигилизм, правовой инфантилизм, правовая демагогия, правовой дилетантизм и правовой идеализм в обществах переходного типа.

Ключевые слова: общественное сознание, правовое сознание, факторы деформирования, разновидности дефектного правосознания.

Summary

Ganba B.P., Ganba O.B. Factors assisting to the formation of the defective legal awareness in the societies of transitional type. – Article.

The work is dedicated to the exploration of the objective and subjective factors assisting to the formation of such varieties of the defective legal awareness, as legal nihilism, legal infantilism, legal demagogy, legal dilettantism and legal idealism in the societies of transitional type.

Keywords: social conscience, legal conscience, deformation's factors, varieties of the defective legal awareness.

І.В. Коваль

кандидат політичних наук,
доцент кафедри гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД

Сьогодні національна свідомість є всепроникаючою дійсністю, і важко уявити, що на початку ХІХ ст. у Східній Європі, як, власне, і в більшості країн світу, вона була лише туманним поняттям, яке повільно набирало певних рис та ознак. Це не значить, що раніше народи не знали про існування етнічних відмінностей. Люди завжди відчували велику прив'язаність до своєї батьківщини, мови, звичаїв. Хоч в еволюції